

فرّۀ ایزدی

در آیین پادشاهی ایران باستان

ابوالعلاء سودآور



نشرنی

Soudavar, Abolala

سودآور، ابوالعلاء

فرّه ایزدی در آیین پادشاهی ایران باستان، ابوالعلاء سودآور -

تهران: نشرنی، ۱۳۸۴.

۱۹۵ ص.: مصور.

ISBN 964-312-755-9

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

The Aura of Kings

عنوان به انگلیسی:

Legitimacy and Divine Sanction in Iranian Kingship.

کتابنامه: ص. [۱۴۳] - ۱۵۲؛ همچنین به صورت زیر نویس.

نمایه.

۱. فرّ (شاهی). ۲. شاهان و فرمانروایان در هنر. ۳. سمبولیسم (سیاست) - ایران. الف. عنوان.

۹۵۵/۰۰۴۴

DSR ۶۵ / ۲ ش

۱۳۸۳

م ۸۲/۳۳۰۰۷

کتابخانه ملی ایران



نشرنی

تهران، خیابان فاطمی، خیابان رهی معیری، شماره ۵۸

صندوق پستی ۵۵۶ - ۱۳۱۴۵، نشرنی تلفن ۵۹ و ۸۰۰۴۶۵۸

دفتر فروش: خیابان انقلاب، روبروی دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده،

شماره ۵۱۲ تلفن ۶۴۹۸۲۹۳ فکس ۶۴۹۸۲۹۴

کتابفروشی: خیابان کریم خان، نبش میرزای شیرازی، شماره ۱۶۹ تلفن ۸۹۰۱۵۶۱

www.nashreny.com

فرّه ایزدی

The Aura of Kings

در آیین پادشاهی ایران باستان

Legitimacy and Divine Sanction in Iranian Kingship

Abolala Soudavar

ابوالعلاء سودآور

• چاپ اول ۱۳۸۴ تهران • تعداد ۱۱۰۰ نسخه • لیتوگرافی غزال • چاپ غزال

ISBN 964-312-755-9

شابک ۹۶۴-۳۱۲-۷۵۵-۹

همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است Printed in Iran

فهرست مطالب

۱۵	پیش‌گفتار
۱۹	ترجمه یادداشت آقای دکتر حسین ضیائی
۲۱	مقدمه
۲۷	فصل ۱: نمادهای فَرّ
۲۷	شمسه تیموری
۳۰	دستارچه ایلخانی
۳۳	دستار ساسانی
۳۶	قرّه افزون
۳۹	قوچ و بالک
۴۵	مهر در برابر ایزد بهرام
۴۵	نمادهای میهری
۵۱	دیهم
۵۵	اشکال دستار
۵۸	پرتو میهری
۶۱	فصل ۲: تعبیری نو برای نقوش ساسانی

۶۱	پادشاهِ ظَلَّ الله
۶۸	بازتاب خدایان در سگه‌های اولیهٔ ساسانی
۷۰	صحنهٔ تأیید پادشاهی شاپور دوم
۷۲	آئیم نپات و ناهید
۷۶	نیلوفر و دیگر نمادهای آبخیزِ فَر
۷۹	آرزوی ده‌هزار فَر
۸۳	ناهید در سنگ‌نگاره‌های نرسه
۸۷	کلاه شاهانه
۹۱	در طلب مشروعیت
۹۶	فَر موروئی در برابر فَر اکتسابی
۹۹	فصل ۳: نمادهای قدرت در امپراتوری
۹۹	نمادهای مصر و بین‌النهرین
۱۰۱	میراثِ مهری‌ماد
۱۰۷	نماد اهورامزدا در دورهٔ هخامنشیان
۱۱۱	الگوهای نماد فَر هخامنشی
۱۱۱۴	لُزوم نماد دوم برای مشروعیت مضاعف
۱۱۹	برتری اهورامزدا
۱۲۱	ترکیب علائم رسمی و مردمی
۱۲۵	فصل ۴: جنبه‌های دوگانگی فَر
۱۲۵	ریشه‌های مشترک آیین مهری ایرانی و رومی
۱۳۲	ثنویتِ مهری
۱۳۶	میراثِ عیلامی
۱۳۹	نتیجه‌گیری و خاتمه
۱۴۳	منابع و مأخذ
۱۸۷	نمایه

فهرست تصاویر

- تصویر ۱. سکه داناویس. حدود ۳۴۲ ق.م کتابخانه ملی پاریس. شماره ۱۸۸. ۱۵۳
- تصویر ۲. فرمان میرانشاه، مورخ ۷۹۸ ق. ۱۳۹۶، موزه توفیق‌آبوسرای، ۱۲۰۰۱. ۱۵۳
- تصویر ۳. اثر مهر هخامنشی. نبرد پارس‌ها و سکاهما، کتابخانه ملی پاریس. ۱۵۳
- تصاویر ۴. بخشی از یک صفحه مرقع شاه جهان، هند. دوره تیموری. حدود ۱۶۵۰. ۱۵۴
- تصویر ۵. تفویض دستارچه از غازان به الجایتو، تصویری از شاهنامه ابوسعید بهادرخان. مجموعه بنیاد هنر و تاریخ (شماره ۱۲۹) عکس از ا. سودآور. ۱۵۴
- تبریز حدود ۱۳۲۰، مجموعه خسروانی. ۱۵۴
- تصویر ۶ تصویر شاه طهماسب از یک صفحه دیوان حافظ، تبریز حدود ۱۵۲۷. ۱۵۴
- مجموعه بنیاد هنر و تاریخ (شماره ۵۹) (عکس از ا. سودآور). ۱۵۵
- تصویر ۷. عمامه عرب، بخشی از یک صفحه گلستان سعدی، هرات حدود ۱۴۸۶. ۱۵۵
- مجموعه بنیاد هنر و تاریخ (شماره ۴۶ ب) (عکس از ا. سودآور). ۱۵۵
- تصویر ۸. دستارچه در دست تیمور، بخشی از ورق ۸۲ ب از ظفرنامه مجموعه گارت، ۱۵۵
- هرات حدود ۱۴۹۰، (کتابخانه گارت در دانشگاه جانز هاپکینز). ۱۵۵
- تصویر ۹. دستارچه آویزان از یک علم، بخشی از یک صفحه خسرو و شیرین نظامی، ۱۵۵
- هرات ۱۴۳۱، مؤسسه خاورشناسی سن پترزبورگ، دستنویس ۱۰۰۰ YP، ورق ۸۰ الف. ۱۵۵
- تصویر ۱۰. بخشی از یک صفحه خصصه نظامی، احتمالاً بغداد، حدود ۱۴۸۱. ۱۵۵
- کتابخانه چستر بیتی در دابلین (دستنویس ۱۶۲، ورق ۲۲۴ ب). ۱۵۶
- تصویر ۱۱. بخشی از ایوان طاق‌بستان، حدود قرون ۶-۷، (عکس از ا. سودآور). ۱۵۶
- تصویر ۱۲. بخشی از سنگ‌نگاره شاپور اول، بیشاپور، (عکس از ا. سودآور). ۱۵۷
- تصویر ۱۳. صحنه شکارگراز در طاق‌بستان، قرون ۶-۷، (عکس از ا. سودآور). ۱۵۷
- تصویر ۱۴. بخشی از فرمان ایلخان گیخان، مورخ ۶۹۲ ق. ۱۲۹۲. ۱۵۷
- مجموعه بنیاد هنر و تاریخ (شماره ۹) (عکس از ا. سودآور). ۱۵۸
- تصویر ۱۵. کلاه شاپور سوم، طاق‌بستان، حدود سنوات ۳۸۳-۳۸۸، (عکس از ا. سودآور). ۱۵۸
- تصویر ۱۶. پشت سکه خسرو دوم (۵۹۰-۶۲۸)، دارابگرد. ۱۵۸
- Mitchiner, *The Ancient and Classical World*, no. 1132. ۱۵۸
- تصویر ۱۷. سکه عبیدالله بن زیاد، بصره ۶۰ ق. ۶۸۰ مجموعه خصوصی، (عکس از ا. سودآور). ۱۵۸
- تصویر ۱۸. پشت سکه قباد اول (۴۹۹-۵۳۱)، اصفهان. ۱۵۸
- Mitchiner, *The Ancient and Classical World*, no. 1022. ۱۵۸
- تصویر ۱۹. بخشی از یک سنگ‌نگاره ایلیمائی، خنگ نوروزی، (عکس از جعفر مهرکیان). ۱۵۸
- تصویر ۲۰. قاب گچین، تیسفون، قرن ۶ موزه هنرهای اسلامی. ۱۵۸
- برلین، شماره ۱۰۸۴ KTO (عکس از ا. سودآور). ۱۵۹
- تصویر ۲۱. قاب گچین، تیسفون قرن ۶ موزه تاریخ طبیعی فیلدس، شیکاگو، شماره ۲۲۸۸۴۰. ۱۵۹

- تصویر ۲۲. اثر مهر ساسانی. موزه هنرهای مستظرفه بوستون. شماره ۶۵.۱۹۰
- ۱۵۹ Gignoux and Gyselen, *Bulles et sceaux sassanides*, pl. XIII, 21.
- تصویر ۲۳. خط متقارن. ایران، قرن نوزدهم ۳۱۳. Ferrier, *The Arts of Persia*, 313
- ۱۵۹ *The Glory of Byzantium*, 352. ترکیه. اقلر،
- تصویر ۲۴. بخشی از نمایی کلیای صلیب مقدس. اقلر، ترکیه. ۱۵۹
- تصویر ۲۵. قطعه موزاییک، قرن ۷. از حوالی انطاکیه. موزه باستان‌شناسی هاتی، انطاکیه.
- ۱۵۹ *Antioch Mosaics*, ed. F. Cimok, Istanbul 1995, 77.
- تصویر ۲۶. نقش ظرف مفرغی هفت جوش. قرون ۷-۸. مجموعه خصوصی. ۱۶۰
- تصویر ۲۷. نقاشی رضای عباسی. اصفهان. مورخ ۱۶۳۴. مجموعه خصوصی. ۱۶۰
- تصویر ۲۸. بخشی از یک ظرف نقره یزدگرد اول. ایران. قرون ۴-۵.
- موزه متروپولیتن، نیویورک. از محل موقوفات هاریس بریسیان دیک ۱۹۷۶.
- تصویر ۲۹. اثر شهر. موزه بریتانیا. ۱۷.۱-۱۹۳۵. OA
- ۱۶۱ Grenet, *Bulletin of Asia Institute* 7, 90
- تصویر ۳۰. اثر مهر. سمت راست: موزه لوزر (OA ۶۲۲۲). سمت چپ: کتابخانه ملی پاریس
- ۱۶۱ Grenet, *Res Orientales* 117.VII,
- تصویر ۳۱. تصویر بودا در قالب نقش مهری در طرحی از نقش‌های بامیان
- ۱۶۱ Grenet, *Bulletin of Asia Institute* 7, 88
- تصویر ۳۲. ظرف نقره سفدی. حدود قرن ۷. والتر آرث گالری، بالتیمور. (۵۷.۷۰۹).
- تصویر ۳۳. ظرف نقره سفدی. حدود قرن ۷. موزه آرثور ام. ساکسر گالری.
- وابسته به مؤسسه سمیتسونین، واشنگتن ۱۹۸۷. ۵۱۱۲.
- ۱۶۲ تصویر ۳۴. بخشی از یک ظرف نقره ساسانی.
- ۱۶۳ *Sasanian Silver, Late Antique and Early Medieval Arts of Luxury from Iran*, 94.
- تصویر ۳۵. پادشاه پارت لمیده بر تخت. سنگ‌نگاره تنگ شروک.
- ۱۶۳ تصویر ۳۶. سنگ‌نگاره اردشیر اول در نقش رستم. ربع دوم از قرن ۳.
- ۱۶۴ تصویر ۳۷. پشت سکه فرهاد چهارم (۲-۳۸ ق.م).
- ۱۶۴ Mitchiner, *The Ancient and Classical World*, 115, no. 585
- تصویر ۳۸. سکه آرد دوم. (۵۷-۳۸ ق.م)
- ۱۶۴ Dr. Busso Peus Nachf. Münzhandlung, Catalog no. 368, lot 353
- تصویر ۳۹. مهر ساسانی. موزه سلطنتی بروکسل (۹۹۸). (Ir. ۹۹۸). *Splendeurs des Sassanides*, 239.
- ۱۶۴ اثر مهر، موزه بریتانیا (E ۲۸۸۰۳).
- ۱۶۴ Bivar, *Catalogue of the Western Asiatic Seals*, pl. 28-NG9
- تصویر ۴۱. سکه طلای خسرو دوم.
- ۱۶۵ Dr. Busso Peus Nachf. Münzhandlung, Catalog no. 368, lot 399
- تصویر ۴۲. پشت سکه اردشیر (۲۲۴-۲۴۱).
- ۱۶۵ Dr. Busso Peus Nachf. Münzhandlung, Catalog no. 368, lot 369

- تصویر ۴۳. سکه اردشیر، با چهره‌ای در برابرش. *Cambridge History of Iran*, III(I): pl. 25.7. ۱۶۵
- تصویر ۴۴. نقش شاه وایزد مقابل بر پشت سکه شاپور اول. ۱۶۵
- ۱۶۵..... *Dr. Busso Peus Nachf. Münzhandlung, Catalog no. 368, lot 378*
- تصویر ۴۵. پشت سکه بهرام دوم. ۱۶۵
- ۱۶۵..... *Dr. Busso Peus Nachf. Münzhandlung, Catalog no. 366, lot 277*
- تصویر ۴۶. سنگ‌نگاره شاپور دوم در طاق‌بستان، حدود سال‌های ۳۰۹-۳۷۹. ۱۶۶
- تصویر ۴۷ الف و ب. سنگ‌نگاره برخاستن گل آفتابگردان از گل‌های نیلوفر. تخت جمشید. ۱۶۶
- قصر داریوش. قرون ۶-۵ ق.م، ۵۷۱31 and 29396 Photo no. *Oriental Institute, Chicago*. ۱۶۶
- تصویر ۴۸. مینرای ایستاده بر نیلوفر، از مهرابه سن کلیمته در ژم، قرون ۴-۳ ق.م. ۱۶۶
- تصویر ۴۹. سنگ‌نگاره نرسه و آناهیتا و اهورامزدا، تنگ قنبدیل. ۱۶۶
- ۱۶۷..... *Hermann, "Bishapur: Part 3," 1983, pl. 33*
- تصویر ۵۰. صحنه تأیید پادشاهی نرسه از سوی چهار خدا، نقش رستم. ۱۶۷
- تصویر ۵۱. اثر مهر، موزه بریتانیا (۱۹۳۶)، (عکس از ا. سودآور). ۱۶۸
- تصویر ۵۲. ظرف نقره سغدی، موزه هرمیتاژ، سن پترزبورگ (S ۴۷). ۱۶۸
- تصویر ۵۳. بخشی از یک ساغر نقره ساسانی، موزه آرتور ام. ساکلب گالری. ۱۶۸
- وابسته به مؤسسه سمیتسونین، واشنگتن. (S ۷-۱۱۸) ۱۶۸
- تصویر ۵۴. بخشی از یک ساغر نقره ساسانی مطلقاً، موزه متروپولیتن نیویورک. ۱۶۸
- (هدیه آقا و خانم دیلون و راجرز)، (۶۷.۱۰). ۱۶۸
- تصویر ۵۵. گل نیلوفر با دو بالک و دستار، قاب گچین از قصر کیش، قرن ۵. ۱۶۸
- موزه علوم طبیعی فیلدس، شیکاگو، (۲۸۸۷۰). ۱۶۹
- تصویر ۵۶. انار با دستار، قاب گچین از قصر کیش، قرن ۵، موزه علوم طبیعی فیلدس، شیکاگو. (۲۸۸۲۲). ۱۶۹
- تصویر ۵۷. الف. جام نقره با تصویر بهرام دوم، موزه تفلیس. تصویر ۵۷ ب. اهورامزدا تصویر ۵۷ ج. ناهید. ۱۶۹
- ۱۶۹..... *Harper, "Sasanian Medaillon Bowls with Human Busts," 63.*
- تصویر ۵۸. اثر مهر، مجموعه خصوصی، نقل از ذکا، *ارجمانه ایرج*، ۳۷۱. ۱۷۰
- تصویر ۵۹. اثر مهر، مجموعه پیروزان، نقل از ذکا، *ارجمانه ایرج*، ۳۷۱. ۱۷۰
- تصویر ۶۰. اثر مهر، موزه آشمولین- آکسفورد. ۱۷۰
- ۱۷۰..... *Gignoux and Gyselen, Bulles et Sceaux Sassanides, pl. V, no. 10.19*
- تصویر ۶۱. بخشی از سنگ‌نگاره شاپور اول در داراب. ۱۷۰
- ۱۷۰..... *Trümpelmann, "Das Sasanianische Felsrelief von Dārāb," 6.II*
- تصویر ۶۲. سنگ‌نگاره خسرو دوم با نقش اهورامزدا و ناهید طاق‌بستان، ۱۷۱
- حدود سال‌های ۵۹۰-۶۲۸. (عکس از ا. سودآور). ۱۷۱
- تصویر ۶۳. بهرام دوم در حال کشتن شیر به کمک همسرش، طرح سنگ‌نگاره سر مشهد. ۱۷۱
- ۱۷۱..... *Herman, "Naqsh-i Rostam," Pl. 8*
- تصویر ۶۴. شاپور سوم در برابر پدرش شاپور دوم. ۱۷۱

- ۱۷۱ دو مجسمه سنگی از غار کوچک طاقیستان، (عکس از ا. سودآور).
تصویر ۶۵ پشت سکه اردشیر اول (۲۲۴-۲۴۱).
- ۱۷۲ *Dr. Busso Peus Nachf. Münzhandlung, Catalog no. 368, lot 369*
تصویر ۶۶. سکه شاپور اول، *Dr. Busso Peus Nachf. Münzhandlung, catalog no. 368, lot 378* ...
تصویر ۶۷. تندیس نقره مطلقاً، از گنج آمودریا، قرون ۵-۴ ق.م.
- ۱۷۲ موزه بریتانیا (ANE ۱۷۳۹۰۵)، (عکس از ا. سودآور).
تصویر ۶۸. بخشی از سنگ نگاره اردشیر اول در نقش رجب،
(عکس) P ۵۷۲۸۲ از مؤسسه شرق‌شناسی شیکاگو).
- ۱۷۲ تصویری ۶۹. سکه بهرام دوم، *Mitchiner, The Ancient and Classical World, 155, no. 851*.
تصویر ۷۰. ناهید با حلقه دستاردار در دست در برابر بهرام دوم و همسرش.
- ۱۷۲ *Dr. Busso Peus Nachf. Münzhandlung, Catalog no. 366, lot 277*.
تصویر ۷۱. نقش ساغر نقره ساسانی، موزه آرژانتین، ساکتر گالری.
- ۱۷۲ وابسته به مؤسسه سیمسونین، واشنگتن، (SA۷-۱۱۸).
- ۱۷۲ تصویری ۷۲. بخشی از یک ساغر نقره ساسانی، موزه سینسیناتی (۱۹۶۶.۱۰۹۱).
- ۱۷۲ تصویری ۷۳. اثر مهر، موزه بریتانیا، (۱۱۹۳۵۸)، (عکس از ا. سودآور).
تصویر ۷۴. طرح بخشی از صحنه تأیید پادشاهی نرسد در نقش رستم.
- ۱۷۲ نقل از ۲ Herman, "Naqsh-i Rostam," fig. 2.
تصویر ۷۵. قبه قیرین، جنوب غربی ایران. اواخر هزاره دوم ق.م.
- ۱۷۴ *Christie's, New York, sale of Antiquities of Dec. 7, 2000, lot 697*
تصویر ۷۶. طرح شمشه منقش بر مقبره کوروش، پاسارگاد.
- ۱۷۴ نقل از: 156 Stronach, "A Circular Symbol on the Tomb of Cyrus,"
تصویر ۷۷. آلت مراسم نیایش از سنگ بازالت، جنوب غربی ایران. اواخر هزاره دوم ق.م. مجموعه خصوصی.
- ۱۷۴ تصویری ۷۸. ترکیب نیلوفر و گل آفتابگردان. آجر لعابدار از قرن ۷ ق.م. بوکان، کردستان، مجموعه خصوصی.
- تصویر ۷۹. ظرف نقره با علامت آفتابگردان، ایران قرن ۶-۵ ق.م.
- ۱۷۴ *Sotheby's sale catalog of Antiquities. London Dec. 10, 96, lot 33*
تصویر ۸۰. گل نیلوفر روی آجر لعابدار از قرن ۷ ق.م. بوکان، کردستان، مجموعه خصوصی.
- ۱۷۵ تصویری ۸۱. ظرف نقره‌ای از گنج کلماکره، ایران قرن ۷ ق.م. مجموعه خصوصی.
- تصویر ۸۲. ظرف نقره با نقش باز و ترکیب نیلوفر و گل آفتابگردان، قرن ۷-۶ ق.م.
- ۱۷۵ موزه متروپولیتن نیویورک (هدیه راجرز، شماره ۱۹۷۳.۸۲).
تصویر ۸۳. ظرف نقره از گنج کلماکره، با نقش گل آفتابگردان و نیلوفر به دورش.
- ۱۷۵ قرن ۷ ق.م. مجموعه خصوصی.
- ۱۷۵ تصویری ۸۴. نقش سر شیر بر روی ظرف نقره از کلماکره.
- تصویر ۸۵. بخشی از نقش برجسته بیستون، حدود ۵۲۰ ق.م.
- Le monde de la Bible, archéologie-art-histoire, no. 106, 1992, p. 1.*

- ظرف نقره‌ای از گنج کلماکره، ایبران قرن ۷ ق.م، مجموعه خصوصی. ۱۷۶
تصویر ۸۶. نماد خمایان بر ترکش مفرغی، لرستان قرن ۸ ق.م.
- ۱۷۶ *Ancient Art, The Norbert Schimmel Collection, pl. 13*
تصویر ۸۷. نماد آشور. خدای آشوریان، از قصر آشوریانیال دوم، عراق قرن ۷ ق.م.
- ۱۷۶ موزه بریتانیا. (عکس از ا. سودآور).
تصویر ۸۸. گوی بالدار بر اثر مهر بابلی، متعلق به کتابخانه مورگان در نیویورک. (عکس از ا. سودآور). ۱۷۶
تصویر ۸۹. خشایارشا در برابر اهورامزدا، مقبره خشایارشا، نقش رستم. قرون ۵-۶ ق.م.
- ۱۷۶ *Oriental Institute, Chicago. Photo no. P 58722*
تصویر ۹۰. گوی بالدار بر دیوار معبد تل هلف، سوریه، قرن ۹ ق.م، موزه متروپولیتن نیویورک
(هدیه راجرز، ۱۹۴۳، شماره ۴۳.۱۲۵۲، (عکس از ا. سودآور). ۱۷۷
تصویر ۹۱. بخشی از یک سنگ‌نگاره پادشاه هیتی، یزه کوب، موزه هنرهای آسیایی، برلن.
- ۱۷۷ شماره ۲۹۹۵ VA، (عکس از ا. سودآور).
تصویر ۹۲. قاب گچین از آخاتون و یفریتی، از اقرنه، حدود ۱۳۵۰ ق.م.
- ۱۷۷ موزه آثار مصری برلن، شماره ۱۴۱۴۵، (عکس از ا. سودآور).
تصویر ۹۳. بخشی از یک سنگ‌نگاره مرمر مربوط به پل هارن بیل اوسور، وزیر شالماناصر چهارم،
قرن ۸ ق.م، موزه باستان‌شناسی استانبول، شماره ۱۸۲۶، (عکس از ا. سودآور). ۱۷۷
تصویر ۹۴. گوی بالدار از کلبه، مصر حدود ۲۰ ق.م، موزه آثار مصری برلن، (عکس از ا. سودآور). ۱۷۷
تصویر ۹۵. گوی بالدار مضاعف بر سایه‌بان تخت داریوش، تخت جمشید، قرون ۶-۵ ق.م.
- ۱۷۷ *Oriental Institute, Chicago Photo no. P. 24976*
تصویر ۹۶. نقش خدای بالدار بر فراز گوی بالدار، موزه بریتانیا
(WA ۱۸۱۳-۱۱.۱۷.۱/۸۹۳۵۲)، (عکس از ا. سودآور). ۱۷۷
تصویر ۹۷. داریوش و ولیمهدش با نیلوفر در دست، خزانه تخت جمشید، ۶-۵ ق.م.
- ۱۷۸ *Oriental Institute, Chicago. Photo no. P57121*
تصویر ۹۸. آشوریانیال با نیلوفر در دست، بخشی از سنگ‌نگاره موزه بریتانیا، شماره WA ۱۲۴۹۲.
- ۱۷۸ *Art and Empire, Treasures from Assyria in the British Museum, 122*
تصویر ۹۹. بخشی از سنگ‌فرش تالار اصلی قصر آشوریانیال، قرن ۷ ق.م.
- ۱۷۸ موزه متروپولیتن نیویورک (شماره ۱۵۳ X).
تصویر ۱۰۰. نقش بر روی گچ، سلسله بیست و دوم مصر، حدود ۸۵۰ ق.م، موزه لوور، شماره ۳۶۴۳.
- ۱۷۸ بخشی از گردنبند هخامنشی، قرن ۵ ق.م، مجموعه شومی در ژاپن، *Ancient Art*
K. Benzal, et al., from the Shumei Family Collection (New York 1996), 48-49. ۱۷۸
تصویر ۱۰۲. سر لوح خورنه بر سر سربازان ماد و پارس، تخت جمشید، قرون ۶-۵ ق.م.
- ۱۷۹ *Oriental Institute, Chicago. Photo nos. P15301 and 15302*
تصویر ۱۰۳. مراحل سه‌گانه فز بر آجرهای لابدار تالار آپادانا، تخت جمشید، قرن ۶-۵ ق.م.
- ۱۷۹ *Oriental Institute, Chicago. Photo no. P 58470*

- تصویر ۱۰۴. شاهجهان بر تخت طاووس بخشی از یک صفحه مرقع. دوره تیموری هند.
 حدود ۱۶۵۰. مجموعه خصوصی. ... ۱۸۰
- تصویر ۱۰۵. مدخل تالار تخت جمشید، قرون ۵-۶ ق.م. Oriental Institute, Chicago Photo no. 497. ۱۸۱
- تصویر ۱۰۶. گل‌های نیلوفر آبی‌اشسته و گل آفتابگردان، دیوار قصر داریوش در شوش. آجر لعابدار، موزه لوور.
 (۴۹۰-۴۹۱ AOO)، پاریس، (عکس از ا. سودآور). ... ۱۸۱
- تصویر ۱۰۷. دنبانه قصر داریوش در شوش. آجر لعابدار، موزه لوور، (۴۹۰-۴۹۱ AOO).
 پاریس، (عکس از ا. سودآور). ... ۱۸۱
- تصویر ۱۰۸. تصویر گوی قر در گرداب، بر آجرهای لعابدار دیوار قصر داریوش در شوش. موزه لوور.
 (۴۹۰-۴۹۱ AOO)، پاریس (عکس از ا. سودآور). ... ۱۸۱
- تصویر ۱۰۹. صحنه گاوکشی مهر. حدود قرن ۲. (عکس از ا. سودآور)
 Antikensammlung of the Pergamon Museum (SK 707), Berlin. ... ۱۸۲
- تصویر ۱۱۰. سه پایه مفرغی یونانی. قرن ۶ ق.م. یونان یا آسیای صغیر، موزه هنرهای باستانی.
 برلن. (عکس از ا. سودآور). ... ۱۸۲
- تصویر ۱۱۱. بخش مرکزی از یک ظرف نقره رومی به شکل میترا. قرن اول. موزه هنرهای باستانی.
 برلن. (عکس از ا. سودآور). ... ۱۸۲
- تصویر ۱۱۲. بخش مرکزی از یک ظرف نقره رومی. به شکل آناهیتا. قرن اول، موزه هنرهای باستانی.
 برلن. (عکس از ا. سودآور). ... ۱۸۳
- تصویر ۱۱۳. دیگ مفرغی یونانی. قرون ۶-۵ ق.م. آسیای صغیر، موزه هنرهای باستانی.
 برلن. (عکس از ا. سودآور). ... ۱۸۳
- تصویر ۱۱۴. اهورامزدا بر بالای یک گوی بالدار. قصر خشایارشا، تخت جمشید، قرون ۶-۵ ق.م. ... ۱۸۳
- تصویر ۱۱۵. نقش گاو و شیر بر جدول دیوار بیرونی پلکان آپادانا، تخت جمشید، قرون ۶-۵ ق.م.
 Oriental Institute, Chicago, Photo no. P 27540. ... ۱۸۴
- تصویر ۱۱۶. نقش گاو و شیر بر جدول دیوار داخلی پلکان آپادانا، تخت جمشید، قرون ۶-۵ ق.م.
 Oriental Institute, Chicago, Photo no. P 480. ... ۱۸۴
- تصویر ۱۱۷. الف و ب. دو صحنه از نقاشی‌های سد گانه دربار فتحعلیشاه، تهران.
 حدود ۱۸۱۵. مجموعه هنر و تاریخ ۷ (عکس از ا. سودآور). ... ۱۸۴
- تصویر ۱۱۸. بخشی از ورق ۱۹۵ الف از نسخه پادشاهنامه ملکه انگلیس، دوره تیموری هند. حدود ۱۶۴۰. ۱۸۵
- تصویر ۱۱۹. هاون مراسم نیایش عیلامی با نقش عقرب و گاو. منطقه جیرفت.
 نیمه دوم از هزاره سوم ق.م. مجموعه خصوصی. ... ۱۸۶
- تصویر ۱۲۰. سه عقرب انسان‌نما به دور یک ظرف سنگی از منطقه جیرفت، سنگ کلریت.
 نیمه دوم از هزاره سوم ق.م. مجموعه خصوصی. ... ۱۸۶

پیش‌گفتار^۱

فرّه ایزدی، یکی از ارکان مهمّ آیین پادشاهی است و لازمه قدرت و فرمانروایی. نمایانگر تأیید الهی است و مؤید مشروعیت حکومت. در ادب فارسی، به کُرّات از فرّ پادشاهان سخن رفته و در بررسی‌های تاریخ، به دفعات موضوع آن مطرح شده است. با وجود این، جای تعجب دارد که تاکنون چندان توجهی به نمادهای فرّ نشده است و علائم گوناگون آن مورد مطالعه قرار نگرفته‌اند.

در فرهنگی که نوشته کمیاب است و چون یافت شود، گنگ است و نارسا، مدرک عینی، همچون مدرک کتبی سودمند است و قابل استفاده برای تعبیر وقایع گذشته و شناخت باورهای پیشینیان. از این‌رو جایز است که نمادشناسی از ابزار مهم تاریخ‌شناسی گردد و در راه کشف معضلات تاریخ به کار گرفته شود. و این روشی است که در این کتاب به کار بسته‌ایم.

۱. فصل‌های ۱ و ۲ از این پژوهش در اجلاس‌های سوم و چهارم ایران‌شناسی در پیزدا (نزدیک واشنگتن)، به تاریخ ۲۶ مه ۲۰۰۰، و ۲۵ و ۲۰۰۲ ارائه شدند.

پژوهشی در تاریخ مغول که متکی به متن و تصویر بود، مرا معلوم کرده بود که مفهوم کهن فره ایزدی را دیوانیان ایلخانی احیا کردند. تا در روزگارانی که دیگر خلیفه‌ای وجود نداشت، برای ایلخان نو مسلمان کسب مشروعیت کنند. از میان صفاتی که در وصف قدرت مغول به کار رفت، عبارت «روزافزون» جلب نظر می‌کرد. و چون در دومین اجلاس ایران‌شناسی در واشنگتن، به سخنرانی آقای تورج دریایی و بحث ایشان درباره مسکوکات خسرو دوم ساسانی و پیدایش مضمون «فره‌افزون» بر آنها، گوش دادم، متوجه ارتباط بین این دو عبارت شدم و در صدد پژوهشی برآمدم که آیین پادشاهی ایران را مورد بررسی قرار می‌داد و نظریاتی را که برای دوره ایران باستان ابراز شده بود با آیین دوره اسلامی می‌سنجید؛ به خصوص که بعضی از این نظریات غیر قابل باور می‌نمودند. از جمله نظریه‌ای که پادشاهان ساسانی را از تخمه ایزدان می‌داند و فرض می‌کند که اینان همچون فراخته، ادعای خدایی داشتند.

هدف ابتدایی، تهیه مقاله‌ای برای یک نشریه علمی بود. مقاله اول به نشریه IRAN در لندن پیشنهاد شد. منتقد مربوطه (که حدس می‌زدم آقای بیوار باشد و بعدها خود ایشان این موضوع را تأیید کردند) ایراد گرفت که دستارچه در دست پادشاهان دوره اسلامی، منشأش رومی است، و کوشش بنده در جهت ربط آن به دوره ساسانی بی‌فایده است. دیگر اینکه نظریات بنده برای دوره پیش از اسلام «قابل اعتماد نیست» چون در مورد سنگ‌نگاره طاق‌بستان، بر این باور بودم که نمایانگر تأیید پادشاهی شاپور دوم از جانب ایزدان است، و نه تصویر یادبودی از پیمان بین دو برادر. و این ایرادها علی‌رغم این بود که، در چندین مورد، استناد به مقالات خود آقای بیوار کرده بودم.

در جهت رد ایرادهای منتقد اول، مقاله را بسط دادم و به *Studia Iranica* در پاریس ارائه کردم. منتقدین آن نشریه، مقاله بنده و تحقیقات نوین آن را ستودند، ولی خواستار حذف اشاره‌ها به مقاله‌های بیوار شدند! چون آن قدر

در گذشته از مقاله‌های او بدگویی کرده بودند که هر نوع اشاره‌ای که رنگ و بوی تأیید مقاله او را می‌داشت، برای نشریه خود جایز نمی‌دانستند، و دیگر اینکه، برای چاپ عکس محدودیت داشتند و نمی‌توانستند بیش از هشت صفحه در اختیارم بگذارند. اما با وجود اینکه خود بنده هم با بعضی نتیجه‌گیری‌های بی‌وار موافق نبودم، موضوع دوام اثرات آیین ممنوعه مهری بر جوامع ایرانی، که ایشان مطرح کرده بودند، محور اصلی تحقیقاتم بود و بدون آن قادر به دنبال کردن تحوّل نمادهای فرّاز دوره ساسانیان به عقب نبودم.

در خلال این مدت، حجم کار گسترش یافته و از حدّ مقاله علمی تجاوز کرده بود و نشریه علمی جوابگو نبود. توفیقی دست داد که آقای دکتر حسین ضیائی، که از پژوهش اینجانب اطلاع داشتند، تقبّل کردند که نتیجه آن را در سلسله انتشارات ببلیوتکا ایرانیکا به زبان انگلیسی به چاپ برسانند. از ایشان و همه کسانی که مرا در کار تحقیق یاری کردند، سپاسگزارم. از جمله خانم مهستی افشار و آقایان هنینگ باور، جیمس راسل، شائول شاکد، رحیم شایگان و فرانتز گرنه که هریک پیشنهاداتی داشتند و در زیرنویس‌های مربوطه به نام ایشان ضبط کرده‌ام.

از دو دوست صمیمی، آقای کامبیز اسلامی و فرهاد حکیمزاده که وقت و بی‌وقت، پاسخگوی تقاضاهای متعدّد بنده در مورد تهیه رونوشت از مآخذ پراکنده شده‌اند، سپاس بی‌پایان دارم که بدون یاری ایشان تحقیق درباره ایران، در این گوشه ینگه دنیا امکان‌پذیر نبود.

همچنین از اشخاص و مؤسساتی که عکس و تصویر در اختیارم گذاشتند، از جمله: موزه آرتور ام. ساکلر گالری در واشنگتن، موزه چستر بی‌تی در دابلین، کتابخانه جان گارت مربوط به دانشگاه جان هاپکینز، موزه متروپولیتن در نیویورک، آقای جعفر مهرکیان از موزه ایران‌باستان در تهران و مؤسسه شرق‌شناسی دانشگاه شیکاگو که هم عکس در اختیارم گذاشتند و هم اجازه استفاده رایگان از منبع عکسی‌شان در اینترنت را دادند، تشکر می‌کنم.

دیگر اینکه در طول این تحقیق از مطالب گرانبهای دانشنامه ایرانیکا سود

بسیار جستم و از رؤیت اشیاء عتیقه در موزه آلّیس در برلن، موزه باستان‌شناسی در استانبول، موزه بریتانیا در لندن، موزه لوور در پاریس، و موزه متروپولیتن در نیویورک بهره بسیار بردم. همّت و پشتکار گردانندگان این مؤسسات در حفظ و مرمت آثار باستانی، و کوشش ایشان در جهت شناساندن تاریخ و هنر سرزمین‌های گوناگون، خدمتی بزرگ به فرهنگ بشریت است.

پس از نشر کتاب به انگلیسی، استاد ایرج افشار که بارها تذکر داده بودند که نوشته انگلیسی درباره هنر و تاریخ ایران، خواننده‌اش محدود است و برعکس، به زبان فارسی خواهان بسیار دارد، مرا تشویق کردند که نسخه‌ای هم به زبان فارسی بنگارم. امر ایشان اطاعت شد و دست به ترجمه‌ای زدم که خالی از اشکال نبود. به لطف و مرحمت ایشان، و همچنین راهنمایی‌های آقای کامران فانی، بعضی خطاها برطرف شد. هر آنچه باقی مانده است از سهو نگارنده است.

ابوالعلاء سودآور

هوستون - آذر ۱۳۸۲